

SIMBOLI NA LUCERNAMA U PALESTINI

Ovaj prikaz potaknula je jedna napomena što ju je u reviji "*Ephemerides liturgicae*", CVI(1992),68 napisao P. Frédéric Manns OFM na početku svoga članka: "*Simbol ljestava na krsnim svjetiljkama u Svetoj Zemlji*".¹ Tu pisac ističe veoma veliku važnost djela P. Stanislao Loffreda OFM: "*Lucerne bizantine in Terra Santa con iscrizioni in greco*". Jerusalem 1989.: "Ta bi knjiga zasluživala da je prostudiraju svi liturgičari". Sažetak svoje knjige donio je P. St. Loffreda u dvomjesečniku "*La Terra Santa*"² koji ovdje donosimo u skraćenom obliku.

Natpisi na grčkom jeziku, po P. St. Loffreda izniman su fenomen u povijesti keramike. Ti sitni predmeti prodavali su se na pazaru, serijski izrađivani od puka za puk, nemaju umjetničkih ni jezičnih pretenzija, a ipak su dragocjena dopuna bilo natpisima što su ih kler i monasi vršili u crkvama i manastirima, bilo elegantim natpisima što su ih palestinski zlatari katkada upotrebljavali na ampulama ili drugim vrijednim predmetima.

P. Loffreda je klasificirao nekih 652 lucerne prema različitim tipologijama. Da dokaže svoju tezu, on citira djelo P.B. Bagatti-ja, *L' Église de la Circoncision*, Jerusalem 1965., koja predstavlja kršćansko krštenje kao *descensus et ascensus* (silaz i uzlaz).

Na lucernama se opaža motiv dvojih ljestava. Grčki natpis: "Phos Hristou fainei pasi (Svjetlo Kristovo sjaji svima)" predstavlja jednu posebnost a ta je: riječ *phos* je uvijek podijeljena na dva dijela. S jedne strane ključna svjetiljka ukazuje na grčko slovo phi, a s druge strane slova ôs. Između tih dvaju dijelova uvrštena je palma. Tu podjelu riječi i uvrštavanje palme Loffreda uspoređuje s jednim drugim poznatim slučajem: natpis u obliku križa dvije riječi Phôs - Zoé (Svjetlo - Život). Zaključak što ga pisac izvodi, odnosi se na teologiju krštenja. Krštenje je, naime, uranjanje u Krista Svjet-

1. P. Frederic Manns, *Le symbole de l' échelle sur les lampes baptismales de Terra Sainte*, u *Ephemerides Liturgicae*, CVI (1992), 68-74.

2. P. Stanislao Loffreda, *Le lucerne bizantine Palestinesi espressione popolare della Fede cristiana*. La Terra Sana, Maggio-Giugno 1990, 116-122.

Io. Arheolog Loffreda zapaža da su neki baptisteriji bili brađeni u obliku grčkog slova ϕ .

Od 652 lucerna (svjetiljki) 99 posto su religioznog sadržaja.

U bizantinsko doba postoje i samaritanske lucerne ispisane tim a ne grčkim jezikom. Pritom on primjećuje, da se može sa sigurnošću ustanoviti da ni jedna lucerna iz toga doba ne pripada židovskoj zajednici.

Nadalje, lucerne nemaju profanog sadržaja, još manje erotske motive, dočim ih imaju one u poganskom svijetu. Pa i ljudski pozdrav Kalispéra (Dobra večer) što se javlja tu i tamo, ima religiozni kolorit, ukoliko je taj pozdrav vezan s formulom: "Svjetlo Kristovo sjaji svima". Valja pripustiti da je na kasnijim lucernama, vjerojatno pred arapskim utjecajem, poneki, rijetki obrtnik popustio napasti te priložio i svoje ime (Ivan, Antun, Bašir). To su međutim iznimke. Kao pravilo vrijedi: Lucerne su bez imena.

Lucerne su bile naveliko raširene i u kršćanskom puku, nadasve kao eulogije (pohvale, tj. posvećeni predmeti). Takva se tvrdnja nameće sama po sebi u slučaju onih lucerna na kojima se izričito spominje riječ "eulogija Križu", "eulogija Majci Božjoj". Na nekim je lucernama tako očito da je spomenutu riječ obrtnik pretpostavljao kao nomen regens genitiva kojim se otvara natpis: "Sv. Ilije", "Theotokos" (gen.). Vjerojatno je da je isti pojam eulogije često izražen izrazom "lychna kala" (lijepa lucerna). Ako se prisjetimo da upravo lucerne te vrste nemaju ništa posebno privlačno, možemo naslutiti da tu ljepotu koju ističu naslovi valja protumačiti religioznim i duhovnim ključem. S još većim razlogom valjalo bi čitati s religioznim ključem pridjev "anargyros" (neprocjenjiv) koji dolazi u jednoj drugoj lucerni i stoji što je između umetnut Kristov monogram.

I napokon, vjerojatnost da su se te lucerne upotrebljavale nadasve kao eulogije, pojačana je činjenicom što je područje njihove najveće rasprostranjenosti (a najvjerojatnije i proizvodnje) bilo u okolici Jeruzalema gdje su se nalazila najveća kršćanska svetišta.

Može se također ustvrditi da su različite lucerne kružile među kršćanskim pukom kao pobožni predmeti i da je ta posveta stajala u vezi s nekim kršćanskim svetištem. Ako su s jedne strane dobrostojeće obitelji mogle nabaviti kao eulogije dragocjene ampule (sjetimo se onih u Mozi), puk se zadovoljavao malim lucernama od keramike koje su također bile ispisane grčkim slovima.

obliku

Posebno je važna religiozna poruka koja izvire iz tih sitnim predmeta. Ona je izražena bilo putem simbola, bilo putem slova i izraza na grčkom jeziku. Poglavitita su tri simbola: križ, palma i ljestve. Križ i mala palma izražavaju biblijski pojam stabla života, dočim ljestve obilježavaju krštenje kojim se dariva taj život.

na ne
anoviti

Stablo života

notive,
ispérn
o je (tj
pustiti
eki, ri-
Baširi)

I danas proglašavamo u liturgiji časova: "Drvo života očitovano se u Križu Gospodinovu." U bizantinsko doba ta je tvrdnja jako zastupljena na gasovitim ampulama u Monzi: ulje što ga sadržavaju te male staklenke zvalo se "ulje stabla života" s izričitom aluzijom na Post 2,9 prema Septuaginti. "Stablo života" je označavalo sveto drvo Križa koje se štovalo na Kalvariji u bazilici Svetoga groba. Križ je u Monzi nazivan "ksylon" tj. stablom, no katkad je prikazan stvarno kao palma s osjećenim granama.

ve kao
ama po
dloglji
o da je
ojim se
pojam
orisjetli-
ožemo
n i du-
ljučem
i stoga

Prema arheologu St. Loffreda, stilizirano stabalce u obliku malene palme, što se veoma često pojavljuje na kljunu lucerne, nema ništa zajedničko sa svijećnjakom, a posebno ne s nežidovskom menorah, kako su neki počevši od Macalistera - tvrdili. Taj je simbol naprosto stablo života kao što je to i križ. I stvarno, na lucernama postoji uska veza između križa i malih palmi: ponekad je križ sam prikazan kao četiri male palme koje se granaju iz iste centralne točke.

ve kao
ostran
e su se

Povezanost palme s križem nalazi svoju potvrdu u Ivanovoj teologiji. Izvan kršćanstva, palma je najčešće stablo koja označava pobjedu i trijumf. Prenesen na soteriološko kršćansko područje, zgodno se primjenjuje na Kristovu pobjedu nad smrću, tj. nad zlom i grijehom, na pobjedu po kojoj on čovječanstvu vraća nadnaravni život.

među
i vezi
elji mo-
i), puk
: isplati

Prihvatajući tvrdnju J. Danieloua, Frederic Manns smatra da je palma nastavak židovske tradicije blagdana Sjenica. Knjiga proroka Zaharije (14,4) doziva u pamet očitovanje Mesije na Maslinskom brdu prilikom blagdana Sjenica. Isti prorok (14,8) spominje žive vode koje ključaju iz Jeruzalema. Blagdan Sjenica tumačit će Metodije Olimpijski kao blagdan uskrsnuća i također kao blagdan svjetlila.

U Henohovoj etiopskoj knjizi (24,3-25,6) palma je opisana kao stablo s finim mirisom koji se nalazi u raj.

Palma, identificirana sa stablom života u kršćanskoj je tradiciji označavala Isusov križ. Na brojnim grafitima palma je predstavljena tako da joj je na vrhu križ. Ignacije Antiohijski u Poslanici Traljanima (11,2) identificira križ sa stablom života.

Krštenje je tijesno povezano s križem-stablom života. Povezivanje drveta križa s krštenjem je veoma drevan. Nalazimo ga već u Barnabinoj poslanici (11. i 12. poglavlje). Prema toj poslanici krštenik nije obuhvaćen vodama smrti. Voda je označena kao pistòs, a vode smrti po križu postaju otkupiteljskim vodama. Voda postaje simbol života, jer je proslavljeni Krist iznio pobjedu nad sotonom. To je ono što tvrdi zadnji dio navoda: "Vidjet ćete Kralja slave!" (Iz 33,16).

Barnabina poslanica navodi i Ps 1,3-6 tumačeći da je stablo zasaden uz vode tekućice jest križ. Barnaba to tumači: "Blaženi oni koji su sišli u vodu." Križ prizivlje u pamet pobjednički Kristov silazak u vode smrti. Ako kršćani mogu prijeći vode smrti, to je stoga što je Gospodin sišao u te vode da ih preobrazi u spasenjske vode.

Ljestve

Na mnogim su lucernama, uz palmu kao simbol života, s obje strane stilizirane ljestve. Dvoje ljestve sasvim odgovaraju krsnom obredu. Posebno je to istaknuto u skupini lucerna koje imaju natpise: "Svjetlo Kristovo svijetli svima." Treba uočiti da je prva riječ (phos) namjerno prekidana tako da se slovo "phi" stavlja s jedne a "os" s druge strane. Taj postupak podsjeća na bizantinski običaj sjeckanja grčkih riječi "phos - zoe" (= svjetlo života) tako da tvore križ samim rasporedom slova. U našem slučaju pojam "phos" je izričit, dočim je drugi pojam "zoe" izražen pomoću vertikalne silne palme koja označuje stablo života. Za nas je značajno kako se ta kombinacija idejâ (svjetlo, život, križ) nalazi u bizantinskim baptisterijima, npr. u crkvi sv. Kuzme i Damjana u Hipposu blizu Tiberijadskog jezera.

Dvoje ljestve, koje po sebi izražavaju pojam silaska i uzlaženja, združene s dva prehodno spomenuta pojma, pripremaju određeni smisao: tu se susrećemo s teološkim pojmom i s liturgijom kršćanskog krštenja shvaćenog kao uranjanje u Kristovo svjetlo. Dobro je ovdje spomenuti da su neki krsni bazeni u bizantskoj eri svjesno građeni u obliku grčkog slova "φ" s jednim središnjim tijelom i dvjema stepenicama u stožernom položaju, izvan središnjeg prostora.

Loffreda napominje da slovo "epsilon" stoji umjesto riječi Krist. Tako npr. umjesto najobičnijeg izraza "phos Hristou" (=svjetlo Kristovo) stoji napisano "φωση". To slovo "η" kod Bizantinaca je označavalo naslov "Soter = Spasitelj". Budući da je slovo "epsilon" peto slovo grčkog alfabeta, označavalo je i brojku 5. Tim su brojem Bizantinci izražavali kristološki naslov Soter = Spasitelj jednostavno zbog toga što je taj naslov bio složen od pet slova.

Katkada slovo epsilon ima teološki smisao na raznim lucernama. Tu je to slovo vezano sa simbolima stabla života i ljestava, s imenom Isus itd. Na lucerni sl.1 imamo dvoje ljestve, dvostruki epsilon i palmicu u sredini. Teološki je smisao tih simbola: po krštenju (dvoje ljestve) prilazimo Spasitelju (dvostruki epsilon) koji nam daje život (palmica u sredini).

Na pronađenim lucernama veoma često nalazimo ime Isus. To je osobito čest slučaj na lucernama iz 4. i 5. stoljeća dočim na kasnijim lucernama češće susrećemo naslov *Krist* ili - rjeđe - *Kyrios*. Kao i ostala sveta imena, i ime "Isus" stalno se skraćivalo u *jota-eta*, samo *jota*, ili u *jota-sigma*. Na nekim su lucernama slova *jota-eta* za ime Isus vezana s palmom s očitim značenjem: Isus je stablo života. Na jednoj lucerni stoje slova u kombinaciji *alfa-ny* što je kratica oznake: Krist pobjeđuje.

Na lucerni prikazanoj na sl.2 općenita izreka: "Svjetlo Kristovo svijetli svima"! izražena je jednim otvorenim *phi* (*phos*), skraćenim Kristovim imenom, jednim zatvorenim *phi* za "phainei" i konačno jednim *beta* za "pasin" (pod arapskim utjecajem jer u arapskom izgovoru ne postoji "pi").

Zadivljuje činjenica kako su Bizantinci uspješno s nekoliko simbola i slova uspješno prenosili običnom puku teološke i biblijske pojmove koji su temelji kršćanskog vjerovanja.

Arheolog Loffreda je posvetio dva poglavlja u svojoj knjizi natpis: "Svjetlo Kristovo svijetli svima!" Svjetlo Kristovo se može učiniti i epegetskim genitivom pa u tom obliku zvuči u značenju: "Svjetlo koje je Krist." Na nekim lucernama stoji natpis: "Χριστος φως - Krist je svjetlo". To je svjetlo određeno za sve ljude bez razlike. Zbog toga su netočni neki prijevodili koji ograničavaju univerzalnost toga pojma prevodeći navedeni izraz: "Svjetlo Kristovo koje sjaji svim slugama Alahovim"; "Svjetlo Kristovo sjaji svima nama" (tj. nama kršćanima); "Svjetlo Kristovo svijetli svima u kući."

U večernjem časoslovu bizantinske liturgije, koja se slavila u Jeruzalemu korizmenom srijedom i petkom, poklik: "Svjetlo Kristovo sjaji svima" izvikivao bi đakon uz pokazivanje upaljene svijeće kao simbola Krista-

svjetla. U latinskoj liturgiji taj se poklik sačuvao u trostrukom pokliku "Svjetlo Kristovo" za vrijeme Uskrasnog bdjenja.

Justin u svome "Dijalogu" navodi simbol Jakovljevih ljestava: "Slušajte kako je ovaj Isus imamo za simbol stablo života koje je, rečeno je, bilo zasađano u raj, tako da svi događaji što su imali uslijediti pravednicima ... Rečeno je da su mu se ukazale ljestve i Pismo pokazuje da se Bog na njih oslonio..."

Cjelokupna sirska predaja udešava simbol Jakovljevih ljestava kao pralik križa. Afraat u svojoj "Homiliji o molitvi" identificira križ s Jakovljevim ljestvama. Efrem također spominje ljestve u krsnom kontekstu. Na njih pada svjetlo na krštenju i duša uzlazi u nebo.

I Hipolit Rimski uspoređuje križ s ljestvama koje sežu do neba (De Antichristo, 69).

Salamonove ode govore o Kristu: "Šeol me vidje i bi svladan. Smrt me pusti da se vratim i mnoge sa mnom. Za nju ja sam bio žuč i ocat. Ja sam sišao s njom, toliko koliko je bila dubina u Šeolu. Održao sam zbor živih među mrtvima ... Potrčase k meni svi oni koji su bili mrtvi, povikaše i rekoše: Smiluj nam se, Sine Božji, i čini s nama po svojoj milosti; daj da izidemo iz tmina i otvori nam vrata da možemo izići k tebi ..."

Zgodno i ukratko iznosi ideju silaženja i uzlaženja Ambrozije u svom tumaču Lukina evanđelja: "Unus elevavit omnes; unus descendit ut ascendamus omnes" (CSEL 30,11,4). Taj nauk se nalazi i u Novom zavjetu, posebno u 1 Pt 3,19; Dj 2,23-24 i Otk 2,24.

Jedna stara židovska predaja (Ber 8,6) koju su preuzeli judeokršćani zahtjeva da se na času smrti čovjeka zapali svijeća. Kršćanska se smrt poimala kao udioništvo u Kristovoj smrti i uskrsnuću (Rim 14,7-9). Smrt se inače često uspoređivala s krštenjem (Lk 12,50).

Zaključak

Kao što smo vidjeli iz nekoliko iznesenih primjera starokršćanskih lucerna, osobito iz natpisa na njima i simbola palme i ljestava, lucerne su služile kršćanima i za inicijaciju i za sprovod. Arheološki nalazi na grobovima potvrđuju tu tvrdnju. U svakom slučaju, drevni natpisi i simboli na kršćanskim lucernama predstavljaju zanimljivo svjedočanstvo vjere starih kršćana i zbog toga zaslužuju svaku pažnju istraživača kršćanske starine.